

1. Baroko literatūros pradžia, šaltiniai, formavimosi veiksniai

Sunku būtų tiksliai nurodyti baroko¹ epochos pradžią Lietuvoje. Tikriausiai to ir negalima padaryti. Nė viena kultūros epocha neatsiranda staiga: ji bręsta pamažu, jos bruožai ima ryškėti ankstesnėje epochoje, jie kinta, juos veikia naujos kultūrinės tendencijos, kurios suformuoja vėl kitos epochos „veidą“. Daugelis mokslininkų mano, jog baroko epocha Europoje tęsėsi nuo XVI amžiaus paskutinių dešimtmečių iki XVIII amžiaus ketvirtąjį dešimtmečio. Galima sakyti, jog tokia chronologija tinka ir Lietuvai. Tiesa, esama nesutarimų dėl baroko apibrėžimo: ar tai epocha, ar literatūros kryptis, ar architektūros ir dailės stilius. Vis dėlto įtikinamesnis atrodo tvirtinimas, jog tai epocha, turinti savo stilių, kuris pasireiškė literatūroje, architektūroje, tapyboje, muzikoje „kaip dialektinė Renesanso antitezė su savo grožio kriterijais“ (Ingė Lukšaitė). Būdingiausias baroko stiliaus bruožais laikomi dinamiškumas, dramatiškumas, polinkis į patetiką, tapybinių efektų, didybės, įmantrios formos paieškos, kontrastų, antitezių pomėgis. Vis dėlto maždaug pusantro šimtmečio trukusi epocha negalėjo išlaikyti vieno stiliaus, apimančio visas literatūros ir meno sritis. Pamažu joje išsiskyrė savitos stilistinės žanrinės bei tematinės kryptys, gavusios „manierizmo“², „klasicizmo“³, „rokoko“⁴ pavadinimus.

Heinrichas Velflinas apie Renesanso ir baroko stiliaus skirtumus taip rašė:

Vyriausioji italų Renesanso sąvoka yra tobulos proporcijos sąvoka. Kaip ir figūrose, taip ir statyboje [=architektūroje] šis metas bando sukurti savyje rimstančios tobulybės vaizdą. Kiekviena lytis išvedama į išbaigtą ir savarankišką visybę. Sąnariai laisvi. Dalys visai savarankiškai gyvena. Kolona, plokštumos iškarpa sienoj, atskirės erdvės dalies, kaip ir jos visybės tūris, [taip pat] viso sandaro masės, – štai tie pavidalai apreiškia žmogui pasaulį, kuriam užtenka savęs ir kuris prašoksta žmogišką saiką, bet vaizduotei vis dar tebėra prieinamas. Su nepaprastu pasitenkinimu patiri šį meną kaip išaukštintos, laisvos gyvatos vaizdą, gyvatos, kurioje tau yra leista dalyvauti. Barokas naudojami ta pačia formų sistema. Bet jis nebeduoda to, kas tobula ir atbaigta, bet teikia tai, kas juda ir tampa; [jame rasi] ne tai, kas apribota ir aprėpiama, bet tai, kas neribota ir milžiniška. Yra dingęs gražaus proporcingumo idealas; domimasi ne būtimi, bet vyksmu [tapsmu]. Masės – tos neryškiai suskaidytos masės – pasirodo judėdamos. Architektūra paliauja buvusi menu, iškeliančiu susinarstymą – kuo ji aukščiausiame laipsnyje buvo Renesanso metu.

(H. Wölfflinas, „Dvejopas stiliaus pamatas“, in: *Ties grožio vertybėmis*, sudarė ir išvertė Rapolas Serapinas, Kaunas, 1944, antras fotografuotinis leidimas, Vilnius: Baltos lankos, p. 258–260.)

Baroko epochos pradžia Lietuvos architektūroje galima būtų laikyti Šv. Kazimiero bažnyčią Vilniuje

¹ *Barokas* – terminas pradėtas vartoti XVIII amžiuje. Jo kilmė neaiški. Kartais jis siejamas su portugalų kalbos žodžiu *barroco*, kuris reiškia „netaisyklingos formos perlas“ (paprastai perlai yra idealiai apvalūs). Kitu atveju ieškoma šio žodžio sąsajų su loginio mąstymo figūra – silogizmu, kuri neturi vieno iš savo loginių komponentų (paprastai silogizmą sudaro dvi prielaidos ir išvada). Taigi abiem atvejais „barokas“ nusako tai, kas yra „netaisyklinga“, „keista“, „įmantru“, „nejprasta“. Moksle šį terminą įteisino šveicarų mokslininkas Heinrichas Velflinas (Wölfflin, 1864–1945) veikale *Renesansas ir barokas (Renaissance und Barock)*, 1926).

² *Manierizmas* (lotyniškai *manus* – ranka) – XVI amžiaus italų literatūros ir dailės kryptis, atsiradusi kaip reakcija prieš Renesanso harmoniją ir proporcingumą. Manierizmui būdingas rafinuotumas, tam tikras dirbtinumas, elegancija, dėmesys formai, ekspresyvumas. Manierizmas žymi perėjimą iš Renesanso į baroką.

³ *Klasicizmas* (lotyniškai *classicus* – pavyzdinis) – literatūros, dailės ir architektūros stilius. Kilo Italijoje XVI amžiaus pabaigoje, tačiau labiausiai pasireiškė Prancūzijoje apie 1630–1660 metus. Klasicizmo doktrinos propaguotojai kvietė sekti antika, teikė pirmenybę romėnų autoriams Vergilijui, Horacijui, Senekai, rėmėsi antikine poezijos teorija. Žymiausiu šios doktrinos teoretiku laikomas prancūzų poetas Nikola Bualo (Nicolas Boileau-Despréaux, 1636–1711), parašęs poemą *Poezijos menas (L'art poétique)*, 1674) – eiliuotą Horacijaus *Poezijos meno (Ars poetica)* interpretaciją. Klasicizmo problemas lietuvių literatūroje yra išsamiai aptaręs Leonas Gineitis (L. Gineitis, *Klasicizmo problema lietuvių literatūroje*, Vilnius: Vaga, 1972).

⁴ *Rokokas* (prancūziškai *rococo* < *rocaille* – kriauklė) – XVIII amžiaus Europos šalių meno (architektūros, dailės, literatūros) stilius; vėlyvojo baroko atmaina. Labiausiai plito didikų dvaruose, tarp kurių minėtinas ir Lietuvos didikado Adomo Čartoriskio (Czartoryski, 1770–1861) Pulavų dvaras. Rokoko dailei būdingas polinkis į rafinuotą, grakščias formas, ornamentiką, kurioje dominuoja gėlių, augalų motyvai. Rokoko stiliaus literatūra jausminga, sentimentali, erotiška, mėgstami gamtos vaizdai.

(pradėta statyti 1604–baigta 1618 metais), grožinėje literatūroje – Laurencijaus Bojerio poemą *Karolomachija* (*Carolomachia*, 1606), dramoje ir teatre – Grigaliaus Knapijaus tragikomediją *Filopatris* (*Philopater*, parašyta ir pastatyta Vilniuje 1596 metais), polemikinėje publicistinėje literatūroje – Petro Skargos veikalus: *Už švenčiausiąją Eucharistiją prieš Cvinglio ereziją* (*Pro Sacratissima Eucharistia contra haeresim Zvinglianam*, 1576) ir *Dvylikos sakramentinių arba Cvinglio kalvinistų mokslas* (*Artes duodecim Sacramentorum seu Zvinglocalvinistarum*, 1582). Šie paminklai rodo baroko literatūros ir kultūros Lietuvoje atsiradimo šaltinius bei formavimosi veiksnius. Baroko kultūra, neretai vadinama „jėzuitine“ arba „kontrreformacine“, yra glaudžiai susijusi su Tridento bažnytinio susirinkimo nutarimais bei juos reglamentuojančiais dokumentais, šis bažnytinis susirinkimas, vykęs su pertraukomis nuo 1545 iki 1563 metų Šiaurės Italijos mieste Tridente (dabar Trentas), aptarė kovos su reformacija būdus, priemones, metodus ir visą veiksmų programą. Susirinkimui raginant buvo parengtas naujas *Vulgatos*⁵ leidimas, pradėtas leisti *Draudžiamų knygų sąrašas*⁶ (*Index librorum prohibitorum*, 1564), aptarta nauja alegorinė antikos autorių skaitymo ir interpretavimo metodika. Pastaroji turėjo didelės reikšmės baroko literatūros raidai, antikos ir Biblijos tekstų alegoriniam aiškinimui⁷, metafizinės poezijos⁸ kūrimui, embleminei poezijos ir tapybos jungčiai, aštraus ir šmaikštaus stiliaus įteisinimui.

Siekiant kovoti su reformacija į Lietuvą buvo pakviesti jėzuitų ordino vienuoliai (*Societas Jesu*)⁹, kurie 1570 metais atidarė Vilniuje kolegiją, 1579-aisiais perorganizuotą į akademiją (universitetą).

Visuomeninė, akademinė, kultūrinė jėzuitų veikla bene labiausiai paveikė Lietuvos XVI amžiaus pabaigos ir viso XVII amžiaus gyvenimą, jos literatūrą, kultūrą ir mokslą, žanrų ir stilių plėtotę, politinės ir pilietinės istorijos raidą. Per katalikiškąjį Vilniaus universitetą Lietuvoje plito lotynų kalbos vartojimas, antikinės literatūros imitacija¹⁰, buvo palaikomi moksliniai ir intelektualiniai ryšiai su Vakarų Europa. Vilniuje veikė mokyklinis jėzuitų teatras, buvo organizuojama daug kitų renginių, rašomi grožiniai ir moksliniai veikalai, mezgėsi lietuvių filologijos mokslo pradmenys, brendo nauja Lietuvos istorijos koncepcija.

Kitas svarbus baroko kultūrą ir literatūrą formavęs veiksnys buvo didikų dvaruose susiklostęs gyvenimo būdas, tam tikri bendravimo ritualai, tos aplinkos žmonių išsilavinimas, religinės pažiūros, visuomeninė ir politinė veikla. Didikų dvaruose lankėsi nemažai gabių literatų, studijavusių įvairiuose Vakarų Europos universitetuose, čia buvo kaupiamos bibliotekos, paveikslų, gobelenų kolekcijos,

⁵ *Vulgata* (lotyniškai *vulgatus* – paskelbtas, visiems prieinamas) – Šv. Rašto, arba Biblijos, vertimas į lotynų kalbą, kurį IV amžiuje po Kr. atliko šv. Jeronimas. Juo buvo remiamasi verčiant Šv. Raštą į nacionalines kalbas.

⁶ *Draudžiamų knygų sąrašas* (*Index librorum prohibitorum*) buvo leidžiamas nuo 1564 metų iki pat XX amžiaus. Šiame sąrašė buvo registruojamos draudžiamos skaityti knygos, kurių turinys atrodė pavojingas Katalikų Bažnyčiai, nesutapo su oficialiu jos mokymu, pavyzdžiui, Džordano Bruno, Mikalojaus Koperniko, Martyno Liuterio, Jono Kalvino veikalai. Į sąrašą pateko ir Lietuvos reformatų Andriaus Volano bei Mikalojaus Radvilos Juodojo pavardės.

⁷ *Alegorinis teksto aiškinimas* – kūrinių analizės metodas, susiformavęs viduramžiais ir ypač populiarius baroko epochoje, kai antikos autorių ir Biblijos tekstuose buvo stengiamasi įžvelgti perkeltinę, abstrakčią, apibendrintą prasmę. Alegoriškai buvo aiškinama Vergilijaus *Eneida*, Ovidijaus *Metamorfozės*, antikos mitai, taip pat kai kurios Šv. Rašto dalys, pavyzdžiui, Giesmių giesmė. Toks analizės metodas leido suderinti „pagoniškus“ tekstus su krikščioniškąja pasaulėžiūra, pritaikyti juos mokykloms.

⁸ *Metafizinė poezija* – XVII amžiaus anglų baroko poezijos kryptis, kurios ryškiausias atstovas – poetas Džonas Donas (John Donne, 1572–1631). Metafizinei poezijai būdinga intelektualumas, refleksija, religiniai išgyvenimai. Joje bandoma apmąstyti iracionalius antgamtnius reiškinius, sujungti žmogiškąsias ir dieviškąsias problemas asmeniškoje egzistencinėje plotmėje. Metafizinę poeziją Lietuvoje kūrė Danielius Naborovskis, Zbignevas Morštinis, Motiejus Kazimieras Sarbievijus.

Metafizika (graikiškai (*ta meta* (*ta physika* – tai, kas seka po fizikos; taip buvo pavadinti Aristotelio kūriniai, pasirodę po jo *Fizikos*) – filosofijos dalis, aiškinanti vadinamuosius antgamtnius, antjutiminius būties ir pažinimo pradus.

⁹ *Jėzaus draugija* (lotyniškai *Societas Jesu*) – vienuolių ordinas, kurį 1540 metais Ispanijoje įkūrė Ignacas Lojola (Inigo Lopez de Loyola, Ignatius Loyola, 1491–1556). Svarbiausias Jėzaus draugijos tikslas buvo realizuoti „visuotinės Bažnyčios“ idėją ir kovoti su Bažnyčios priešais, ypač su reformacija, kuri, kaip buvo sakoma, suskaldė krikščionių Bažnyčios vienybę ir susilpnino jos autoritetą.

¹⁰ *Imitacija, imitavimas* (lotyniškai *imitatio* – sekimas, mėgdžiojimas). Aristotelis aiškino, jog imitavimas yra bet kokios kūrybos pagrindas. Imituojami gamtos reiškiniai, kito žmogaus elgesys, išvaizda, įvairūs kūriniai. Antikoje romėnai imitavo graikų literatūros pavyzdžius. Renesanso epochoje stengtasi imituoti romėnų ir graikų autorių kūrinius: jų temas, stilių, leksiką. Buvo keliamas klausimas, ar imitavimas, sekimas yra tik aklas pamėgdžiojimas to, kas jau sukurta, ar čia turi reikšmės kūrėjo asmenybė, talentas, kuo reiškiasi kūrinių originalumas. Po ilgų diskusijų, kuriose dalyvavo žymiausi Renesanso filologai, buvo prieita prie nuomonės, jog kitu kūriniu turi būti sekama laisvai, kūrybiškai, siekiant pagauti jo „dvasią“, o ne pakartoti žodžius.

puoselėjama literatūrinė, muzikinė, teatrinė kūryba. Radvilų dvariškiais yra buvę poetai Jonas Radvanas, Danielius Naborovskis, Zbignevas Morštinis. Daug poetų, muzikantų, dailininkų, kitų profesijų išsilavinusių žmonių telkėsi karaliaus Žygimanto Augusto rūmuose Vilniaus Žemutinėje pilyje. Yra išlikusių žinių apie intensyvų kultūrinį gyvenimą Eustachijaus Valavičiaus rūmuose Verkiuose. Ten viešėjo ir savo kūrybą skaitė poetai Danielius Naborovskis, Motiejus Kazimieras Sarbievijus.

2. Baroko literatūros žanrų sklaida ir plėtotė

Baroko epochoje daugeliu atvejų vyravo tie patys žanrai, stiliai, eilėdaros formos, imitacijos šaltiniai, kaip ir Renesanso epochoje. Humanitarinio pobūdžio katalikų ir protestantų kolegijose buvo mokomasi senovės graikų ir lotynų kalbų, skaitomi antikos autoriai, juos imituojant mokomasi kurti poemas, panegirikas¹¹, epigramas¹², epitafijas¹³, emblemas¹⁴, dedikacijas¹⁵, siekiama tobulos iškalbos (*perfecta eloquentia*) kaip aukščiausios humanitarinio išsilavinimo pakopos. Vis dėlto baroko literatūra turi ir savitų specifinių bruožų, kuriuos sąlygojo politiniai bei religiniai visuomenės gyvenimo pokyčiai, estetinių idėjų Europoje raida. Be antikos, vienu svarbiausių imitacijos šaltinių baroko literatūroje tampa Biblija: iš jos semiamasi motyvų, vaizdų, simbolių, siužetų. Kartais antikiniai ir bibliniai motyvai bei įvaizdžiai vartojami tame pačiame kūrinyje, metaforiškame, mozaikiškame literatūros tekste. Svarbiausią Renesanso literatūroje „šaunumo“ (*virtus*) sampratą baroko literatūroje keičia „pamaldumo“ (*pietas*) sąvoka, „šaunus“ ir „veiklaus“ žmogaus vietoje atsiranda „atgailaujančio“ žmogaus tipas. Keičiasi meninė stilistinė baroko literatūros raiška. XVI amžiaus kūriniuose vyrauja mintis, racionalumas, griežta, nuosekli dėstymo logika, glaudi daikto (*res*) ir jį apibūdinančio žodžio (*verbum*) jungtis; tuo tarpu nuo pirmojo XVII amžiaus dešimtmečio pastebimai ima stiprėti kūrinių emocionalumas, poetiniam vaizdai sukurti pasitelkiamos įvairios asociacijos, mitologinės aluzijos, situacija dažniausiai nusakoma metaforiškai, nevengiant hiperbolizuoto, kartais natūralistinio ekspresyvumo, kuriami minties ir žodžio paradoksai.

2. 1. Proginė poezija ir proza

Proginės poezijos ar prozos kūriniai buvo rašomi tam tikra proga – atvykus karaliui ar vyskupui, kokiam asmeniui pradėjus eiti svarbias pareigas, gavus mokslinį laipsnį – ir skirti žymiesiems valstybės ar Bažnyčios veikėjams, didikams, mecenatams. Itin daug proginių kūrinių parašė Vilniaus

¹¹ *Panegirika* (graikiškai *panēgyrikos* – šventinis, iškilmingas, ką nors aukštinantis, giriantis) – literatūrinis žanras, kilęs iš iškilmingų, giriančių retorinių kalbų. Panegirikos buvo rašomos proza ir eilėmis. Panegirikos elementų galėjo turėti ir kitų žanrų kūriniai, pvz., poemos, laidotuvių eilės, pamokslai.

¹² *Epigrama* (graikiškai *epigramma* – užrašas) – trumpas, sąmojingas, kartais satyrinio pobūdžio eiliuotas kūrinys. Atsirado senovės Graikijoje iš eiliuotų įrašų antkapiuose, pastatuose, induose. Epigramos būna ne ilgesnės kaip 8–10 eilučių, paprastai dvinarės: pirmose 6–8 eilutėse nusakoma situacija, iškeliamos prielaidos, sukuriama emocinė įtampa, o paskutinėse eilutėse tarsi duodamas atsakymas, pasiekama „iškrova“, intonacija krinta. Ir lietuviškoji epigrama kilo iš antikos. Vienas ankstyviausių jos pavyzdžių – Žemaičių vyskupui Merkeliui Giedraičiui dedikuota Venclovo Daujoto-Labunauskio lotyniška epigrama Mikalojaus Daukšos Postilėje (1599). Daug lotyniškų epigramų yra sukūręs Motiejus Kazimieras Sarbievijus. Epigramas taip pat rašė lietuvių autoriai Adomas Šimelpenigis, Antanas Klementas, Dionizas Poška, jas rašo ir šiuolaikiniai lietuvių poetai Juozas Nekrošius, Aleksas Dabulskis, Juozas Erlickas. (Žr. *Lietuvių epigrama ir parodija*, parengė Vytautas Kubilius, Vilnius: Vaga, 1983.)

¹³ *Epitafija* (graikiškai *epitaphios* – antkapinis) – glaustas, dažnai eiliuotas antkapio įrašas, ilgainiui virtęs savarankišku literatūriniu žanru. Iš epitafijos, kaip ir iš epigramos, buvo reikalaujama trumpumo, minties glaustumo, filosofinės prasmės.

¹⁴ *Emblema* (graikiškai *emblēma* – intarpas, priedas) – antikoje tai buvo trumpas užrašas prie piešinio, aiškinantis ar savaip pratęsiantis piešinyje išreikštą mintį. Renesanso epochoje susiformavo literatūrinis emblemos žanras. Tai epigraminio pobūdžio trumpi eiliuoti kūriniai, dažnai turintys alegorinę prasmę. Emblemas lotynų ir lenkų kalbomis rašė daugelis LDK poetų (žr. *Dainos pasauliui, saulei ir sau. Lietuvos XVI–XVII amžiaus poezijos antologija*, Vilnius: Vaga, 1993).

¹⁵ *Dedikacija* (lotyniškai *dedicatio* – paskyrimas) – kūrinio arba knygos pradžioje autoriaus parašytas tekstas (proza ar eilėmis), nusakantis veikalo paskirtį, dažnai išreiškiantis padėką globėjui, leidėjui ir pan. Štai Horacijus pirmąją savo odžių knygą paskyrė savo globėjui Mecenatui ir parašė jam dedikacinę odę. Lietuvos XVI–XVII amžiaus knygų dedikacijose galima rasti su konkrečiu kūriniu ar jo autoriumi susijusių faktų, svarbių kultūrinio, visuomeninio gyvenimo atspindžių. Dedikacija kartais atstojo knygos pratarmę, įvadinį žodį.

universiteto studentai bei profesoriai. Tai sąlygojo universiteto studijų pobūdis bei jėzuitų mokymo programa, kurios būtiną dalį sudarė savarankiška kūryba. Kurdami proginius kūrinius, universiteto studentai privalėjo pademonstruoti lotynų kalbos žinias, eiliavimo įgūdžius, erudiciją, gebėjimą naudotis antikinės literatūros topika¹⁶. Vienas ankstyviausių proginės poezijos rinkinių *Sveikinimai šviesiausiajam ir galingiausiajam valdovui Steponui I (Gratulationes serenissimo ac potentissimo principi Stephano I..., 1579)* skirtas karaliui Steponui Batorui, kuris suteikė Vilniaus jėzuitų kolegijai universiteto privilegiją, buvo dažnas universiteto svečias, kiekvieną kartą sutinkamas su įvairiausiomis iškilmėmis, deklamacijomis, teatriniais renginiais. Rinkinyje stengiamasi pademonstruoti Lenkijos ir Lietuvos vienybę (tai rodo pirmajame puslapyje įdėti herbai: Lenkijos Erelis ir Lietuvos Vytis). Tekstai parašyti įvairiomis eilėdaromis (hegzametru, eleginiu distichu), dalis jų aiškiai skirta deklamacijai: kalba personifikuotos figūros (Vilniaus kolegija, Vilnius, Senatas), taip pat kiti personažai: Dvasininkai, Bajorai ir t. t. Įdomia forma pasižymi Petro Stšeleco (Petrus Strzelec) eilėraštis „Aidas“ (*Echo*). Parašytas antikiniu eleginiu distichu (dvieiliu), jis turi ir kai kurių viduramžių eilėdaros žymių: antrosios eilutės paskutiniai skiemenys yra vienodi. Taip atsiranda rimai, sukuriamas aido įspūdis:

Quod sol vere novo campis hoc, maxime Princeps,
Cum Vilnam Litavis ingredieris. [Echo] *eris*

(Taip kaip saulė laukus pavasarį ankstų nušviečia,
Tu, valdove didus, Vilnių nušviesi [Aidas]: *esi*.¹⁷

Subtiliu poetiškumu pasižymi šiame rinkinyje publikuojamas Stanislovo Kličevskio eilėraštis „Labiausiai laukiamo karaliaus malonaus atvykimo išaiškinimas“. Sumaniai vartojamos retorinės figūros – laipsniavimas, anaforos (tas pats žodis eilutės pradžioje) bei epiforos (to paties žodžio pakartojimas eilutės pabaigoje) – sukuria sintaksinį paralelizmą, didina emocinį eilėraščio įtaigumą:

Stanislovas Kličevskis

Labiausiai laukiamo karaliaus malonaus
atvykimo išaiškinimas

Dieną, Aušrine, gražink, – juodoji naktis ją paslėpus, –
Džiaugsmą mums nešdama, dieną, Aušrine, gražink.
Dieną, Aušrine, gražink, į mūsų miestą netrukus
Lauktas svetys atkeliaus, dieną, Aušrine, gražink.
Dieną, Febai, atnešk, karalius šviesiausias atvyksta,
Mūsų valdovas kilnus, dieną, Febai, atnešk.
Dieną, Febai, atnešk, kad mūsų akys galėtų
Garbų svečią matyt, dieną, Febai, atnešk.
Vakare, dieną užbaik, visi jau, karalių pamatę,
Rengiasi jį išlydėt, Vakare, dieną užbaik.
Vakare, dieną užbaik, padaryk, kad dažnai mums nušvistų
Tokia džiaugsminga šviesa, Vakare, dieną užbaik.

Po dešimties metų į Vilnių atvyko karalius Zigmantas III. Universiteto studentai ta proga surengė iškilmes ir išleido poezijos rinkinį *Sveikinimai šviesiausiajam ir galingiausiajam valdovui Zigmantui III (Gratulationes serenissimo ac potentissimo principi Sigismundo III..., 1589)*. Tai jau ne tiek eilėraščių rinkinys, kiek iškilmų scenarijus, kuriame išsamiai aprašoma, kokios turi būti triumfo arkos, kur jos

¹⁶ *Topika* (graikiškai *topikos* – susijęs su tam tikra vieta) – „bendros vietos“, „bendrybės“ (lotyniškai *loci communes*). Graikų ir romėnų retorikoje taikomi argumentavimo būdai, tam tikros retorinės figūros, padedančios įtikinti klausytojus. Iš retorikos šis terminas perėjo į literatūrą. Juo buvo vadinami nuolat pasikartojantys vaizdai, motyvai, apibūdinimai, pvz., Arkadija – natūralaus ir laisvo gyvenimo idealas; gyvenimas – audringa jūra; gyvenimas – klajonė; mirtis – žiaurioji sesuo; sūnus klajūnas ir pan.

¹⁷ Eiliuotus tekstus, kurių vertėjai nenurodyti, vertė autorė.

turi stovėti, kokie dera prie jų užrašai bei piešiniai. Pagal scenarijų karalių sveikina angelai, vaikai, Jogailaičių giminės palikuonys (Jogaila, Vladislovas, Kazimieras, Žygimantas Senasis, Žygimantas Augustas), demonstruojami Lietuvos ir Lenkijos valstybių simboliai: Lenkijos Erelis, Lietuvos Vytis, Vilniaus Gediminaičių stulpai, Žemaitijos Meška su atitinkamais epigraminiais užrašais. LDK bajoro atvaizdą puošia sentencija: „Dorybės lydymas“ (*Virtute comite*). Tradicinius luomus (dvasininkų, didikų, rašto žmonių) papildė valstiečiai (*agricolae*), personifikuotos figūros: Dorybė (*Virtus*), Prigimtis (*Natura*), Lemtis (*Fortuna*), Šlovė (*Fama*), Garbė (*Gloria*).

Tai pirmas Vilniaus universitete parengtas daugiakalbis leidinys. Studentų sveikinimai parašyti lotynų, graikų, hebrajų, italų, prancūzų, ispanų, vokiečių, anglų, lenkų, lietuvių kalbomis.

Proginuose esama įdomių formos ieškojimų: rašomi kvadrato, kryžiaus, piramidės, taurės, rombo formos eilėraščiai, derinami prozinis ir eiliuotas tekstai, gausiai naudojami dramos, deklamacijos, inscenizacijos elementai. Toks yra kūrinys *Literatūriniai žaidimai (Ludi litterarii, 1670)*, skirtas Lenkijos karaliaus Mykolo Kaributo Višnioveckio ir Austrijos kunigaikštės Eleonoros vestuvėms. Jis yra sudarytas iš 12 scenų, arba reginių, kuriuose vaizduojami ne tik įvairūs situacinių gyvenimo epizodai, bet ir svarbesni valstybės gyvenimo įvykiai.

Naujam Vilniaus vyskupui Jurgiui Tiškevičiui skirta panegirika „Tiškevičiaus mėnulio šviesa tarsi saulės šviesa“ (*Lux lunae Tyszkievicianae sicut lux solis, 1649*) taip pat parašyta proza ir eilėmis, įvairiais antikiniaiis metrais: hegzametru, eleginiu distichu, alkajine strofa. Mėnulio ir žvaigždžių – pagrindinių Tiškevičiaus herbo komponentų – įvaizdžiai čia naudojami įvairiosioms poetinėms aliuzijoms, sąsajoms su antikine literatūra, istorija, mitologija sukurti. Autorius, filosofijos studentas Konstantinas Druckis-Gorskis nuolat mini Olimpą, Stiksą, Averną, žiauriausias seseris Parkas, Herkulį, Febą, Atlantą, Alkidą ir nemano, jog netinka lyginti žymų Katalikų Bažnyčios asmenį su pagoniškais antikios herojais.

Lygindamas vyskupo atvykimą į Vilnių su ateinančio pavasario ženklais, Gorskis sukuria gražų pavasariškos gamtos paveikslą, turintį nemažai Lietuvos peizažo detalių:

Diemque Vilnae perpetuum e suo
Caelo refundit. Iam mihi fertiles
Florere campos, iam virtutes
Messe nova fluitare culmos

Videre fas est. Iam viridantibus
Decora circum Flora cohortibus
Hinc inde virtutum per agros
Conspicua spatiat aulam.

Jis Vilniui dieną amžiną atsiuntė
Iš dangiškųjų būstų. Ir štai visi
Laukai jau žydi, jau žaliuoja
Pievos ir kalvos, pjūties jau laukia.

Taip skirta būti. Flora žalioji štai
Pulke dorybių vaikščioja po laukus.
Ji šen ir ten nukreipia žvilgsnį
Lyg karalienė būry dvariškių.

Įdomią pagoniškos (antikinės) ir krikščioniškos (katalikiškos) pasaulėžiūros elementų sintezę randame laidotuvių poezijoje – elegijose, trenuose¹⁸, epicedijuose¹⁹, laidotuvių giesmėse. Šiuose

¹⁸ *Trenas* (graikiškai *thrēnos* – rauda, gedulinga giesmė) – eilėraščių, skirtas mirusiajam apraudoti ir pašlovinti. Tematiškai artimas elegijai, epitafijai.

¹⁹ *Epicedijas* (lotyniškai *epicedium* – laidotuvių giesmė) – eiliuotas kūrinys, artimas epitafijai, elegijai, trenui, tačiau paprastai didesnės apimties (kartais siekė kelis šimtus eilučių). Kilo iš graikų chorinės lyrikos, antikoje sudarė dalį laidotuvių apeigų. Baroko epochoje epicedijas buvo skirtas mirusiam žmogui pašlovinti.

kūriniuose galima atsekti antikinės epitafinės poezijos tradicijas, taip pat sąsajas su Tibulo, Propercijaus, Ovidijaus, Horacijaus eilėmis (pvz., „blyškiosios mirties“ – *pallida mors*, „žiauriųjų seserų“ – *ferreae sorores* įvaizdžiai, gyvenimo kaip mirties ir mirties kaip gyvenimo priešprieša).

Iš antikinės literatūros perimta ne tik epitafinio žanro poetika, tam tikri įvaizdžiai, bet ir pati mirties bei pomirtinio gyvenimo samprata. Mirtis XVI–XVII amžiaus trečiuose dažniausiai tapatinama su romėnų mitologijos likimo deivėmis Parkomis (*Parcae*), kurios verpia likimo siūlą ir savavališkai jį nutraukia. Tačiau kartais vartojamas ir Mirties – Giltinės su dalgiu rankose įvaizdis – viduramžių religinės mistikos ženklas. Kai kada šie skirtingų pasaulėžiūrų elementai puikiai dera tame pačiame kūrinyje, kaip, sakysime, šiame Baltramiejaus Plaukaičio (Bartholomaeus Plaukoc) eilėraštyje „Mirtis tyko dingsties“ (*Occasionem mors observat*):

Stovi prie Parkų mirtis, grėsmingą veidą atgrėžus,
Koks buvo noras lemties, trokšta žinoti jinai,
Štai Šimanovskio garsaus verpstėj vis sukasi siūlas:
Baisiai trumpas jisai, mato, jog greitai nutrūks.
Net pašoka aukštyn iš džiaugsmo, pajutusi grobį,
Nėr ko delsti, greičiau nori sau jį pasiimt:
„Jeigu Deivės lemties jaunuoliui neleidžia gyventi,
Jeigu skuba suverpt siūlą gyvybės jaunos, –
Ko delsiu ir kodėl nedrįstu ginkluota įžengti
Į jaunuolio namus? Teisę juk tokią turiu“, –
Taip pasakiusi tuoj į liūdnąjį būstą įslinko
Ir lenktąja dalge užbaigė darbą mirtis.

(Rauda mirus Mikalojui Šimanovskiui, 1595)

Baroko literatūrai būdingas smulkiųjų literatūros žanrų, vadinamosios epigraminės, erudicinės (*poesis docta*), įmantriosios (*poesis artificiosa*) poezijos kultas. Antikoje ir Renesanso epochoje „tobulos poezijos“ (*poesis perfecta*) rūšimi laikytas epas tarsi išsisėmė, užleido vietą mažesnėms, lankstesnėms poezijos formoms. Žymiausi baroko literatūros teoretikai Jokūbas Pontanas, Motiejus Kazimieras Sarbievijus, Baltazaras Grasianas daugiausia dėmesio skiria epigraminės poezijos specifikai, jos kūrimo būdams, poveikio galimybėms, o epą prisimena tik kaip praeities relikvą, antikinės literatūros pasididžiavimą. Mokykliniuose retorikos bei poetikos kursuose mokoma rašyti anagramas²⁰, apoftegmas²¹, emblemas, elogijas, logogrifus²², kankrinus²³, akrostichus²⁴ ir t. t.

AKROSTICHAS,

Nušviečiantis šviesiausiojo valdovo ir pono
p. Kristupo Radvilos, Biržų ir Dubingių [kunigaikščio]
ir Vilniaus vaivados, šlovę

Kiek tiktai esti kraštų šalia gimtosios tėvynės,
Reto neaplankei: Italijos žemėj buvojai

²⁰ *Anagrama* (gr.) – raidžių sukeitimas vietomis žodyje kitam žodžiui sudaryti. Pvz., „amor – Roma“, „Casimirus – sum ac iris“, „kalnas – klanas“.

²¹ *Apoftegma* (graikiškai *apophthegma*) – trumpas, taiklus, sąmojingas posakis, artimas aforizmui, sentencijai. Baroko epochoje apoftegmomis vadinamos 2–4 eilučių eiliuotos sentencijos.

²² *Logogrifas* (graikiškai *logos* – žodis + *grifos* – mįslė) – posakis ar eilėraštis, sudarytas išmetant atskiras žodžio raides arba skiemenis, kad išeitų naujas žodis, pvz., *Amore, more, ore, re servantur amicitiae* („Draugystė išsaugoma meile, elgesiu, žodžiais, darbais“).

²³ *Kankrinas* (lotyniškai *cancer* – vėžys) – eilės, sakiniai arba žodžiai, kuriuos skaitant iš kairės į dešinę arba atvirkščiai gaunama ta pati reikšmė. XVII amžiaus retorikos vadovėliuose dažniausiai pateikiamas tas pats kankrino pavyzdys: *Roma tibi subito motibus ibit amor* („Roma, meilė tau ateis netikėtai“). Deja, lietuviškų kankrinų, atrodo, niekas nekūrė.

²⁴ *Akrostichas* (graikiškai *akros* – kraštinis + *stichos* – eilutė) – eiliuotas kūrinys, kurio eilučių pradinės raidės, skaitant nuo viršaus į apačią, sudarė žodį ar posakį; dažniausiai tokiu būdu į kūrinį įkomponuojamas autoriaus ar adresato vardas, pavardė, kartais pareigybės.

Ir tuose kraštuose, kur Iberas teka turtingas,
Savo narsa bebaimė kur galai garsėjo karingi,
Troškai tuos pamatyt, kurie audringojo Marso
Užpuolimus patyrė dažnai. Dabar jau gimtinėj
Peržiūri savo valdas, turtus, lankai artimuosius.
Atramos jie, kuriomis tėvynė remiasi nuolat,
Siekia jų žygių šlovė žvaigždynus, herojams prilygsta.
Rasti tokių nepavyks tau jokiuos kraštuose tolimiausiuos.
Apsižvalgyk, jie šalia, gali jais žavėtis ir remtis,
Drašiai jie kaujas kare, taikoje išmintingi ir kilnūs,
Vis prisiminki ir tuos, kurie iš Radvilų kilę,
Ištikimi jie karaliams, sunkumuose – ištvėringiausi,
Linkę padėti kitiems, kautynėse – narsūs vadovai.
Argi nėra pavyzdys įžymusis Kristupas šitas,
Savo šlove prilygsta tėvų ir protėvių šlovei,
Narsą širdy nešiojās ir ją pavojuos parodęs?

Štai literatūrinės emblemos pavyzdys iš rinkinio *Raudos mirus kilniam ir kilmingam jaunuoliui Mikalojui Šimanovskiui* (1595). Jos autorius – Vilniaus universiteto studentas Tomas Mamčinskis:

Emblema

Kartais jūros bangas audringas skrodžia laivelis,
Kranto ieško, tačiau žūva sudužęs staiga.
Štai eikli eldija gilios išminties Šimanovskio
Uostą pasiekus beveik dužo ir baigė vargus.

Eilėraštyje vartojami įprastiniai mirties aprašymų įvaizdžiai: gyvenimas – audringa jūra, ją skrodžiantis laivelis simbolizuoja žmogaus gyvybės trapumą ir laikinumą. Dramatizmą padidina tai, kad Šimanovskio laivelis sudūžta beveik pasiekęs ramų uostą. Eiliuotą emblemos tekstą dažniausiai lydėdavo piešinys, išryškinantis svarbiausius teksto motyvus.

Žaisti žodžio etimologija, forma ir prasme, ieškoti įvairiausių imitacijos, interpretacijos, rimo bei ritmo galimybių – toks, regis, buvo baroko poetų siekis, kurį jie realizavo savo kūryboje. Kartais atrodo, kad autorius sąmoningai nori suintriguoti skaitytoją, tarsi užminti mįslę, kurios įminimas duotų raktą eilėraščiui turiniui suprasti. Sakysim, eilėraščiui duodamas neįprastas, dažniausiai graikiškos kilmės pavadinimas, tarsi užkoduojantis jo prasmę. Tai *celeusma* (gr.) – pagyrimas, padėka; *epitymbion* (gr.) – antkapio įrašas, eilės mirusiajam; *eponymicon* (gr.) – įvardijimas, adresato vardo reikšmės atskleidimas; *nekysia* (gr.) – mirusiojo pašlovinimas.

Populiari tampa vadinamoji herbinė poezija (*In stemma, In arma*). Tai trumpi 6–8 eilučių eilėraščiai, komentuojantys herbo simboliką, susiejantys ją su konkretais žmogaus darbais bei nuopelnais. „Herbiniai“ eilėraščiai kartu su herbo atvaizdu dažniausiai buvo dedami knygos pradžioje ir sudarė dalį pratarmės ar dedikacijos.

Žinoma, baroko epochoje buvo parašyta ir didelės apimties poetinių kūrinių. Tačiau pažymėtina, jog epinio užmojo ir epinio stiliaus patoso tuo metu įgauna visai kito žanro tekstai, sakysim, epicedijas, panegirika, elogija. Štai Kristupo Mikolajevičiaus (Christophorus Mikolaievicius) epicedijoje, parašytame mirus Laurynui Rudaminai Dusetiškiui (*Epicedium in obitum D. Laurentii Rudominae Dusiatski...*, 1603), aprašomi 1600–1601 metų Livonijos karo įvykiai, naudojamos tipiškos epo formulės, sekama Vergilijaus *Eneida*, kuriamas narsaus ir tauraus herojaus paveikslas.

Užduotis analizei:

Palyginkite Kartaginos miesto aprašymą Vergilijaus *Eneidoje* ir Vilniaus aprašymą Kristupo

Mikolajevičiaus *Epicedijuje*. Kokius matote panašumus ir skirtumus? Kas būdinga vienam ir kitam miestui?

Senas Kartaginos miestas, gyvenamas Tiro išėivių,
Prieš Italų krantus ir Tiberio žiotis dunksojo.
Pertekęs turtų jis buvo ir kruvino karo išalkęs.
Sako, iš miestų visų Junona jį vieną išrinkus
Ir mylėjus labiau už Samą: ten buvo jos ginklai,
Ten jos vežimas. Seniai geidavo ir stengėsi deivė,
Kad jei leistų lemtis, jis būtų pasaulio valdovas.
(*Eneida* I, 12–18. Vertė Antanas Dambrauskas.)

Šiaurės miestas garsus lietuvių žemėje stūkso
Tarp kuprotų kalvų, jo sienas Vilija juosia,
Miestas šitas seniai kilniu jos vardu pavadintas.
Upę žino pirkliai, lietuvių laivais jį garsėjo.
Čia įvairių tautų žmonių gali pamatyti
Ir papročių įvairių, darbų ir verslų įvairiausių.
(*Epiced.*, 46–51. Vertė Dalia Dilytė.)

Dauguma epinio pobūdžio XVII amžiaus kūrinių konstruojami „mozaikos“ principu: viename kūrinyje randame ir epinį aprašymą, ir didaktinį pamokymą, ir filosofinių apmąstymų, mitologinių digresijų, Šv. Rašto alegorijų. Achilo narsumas ir Dovydo pamaldumas dažniausiai yra svarbiausi poemos herojų charakterio bruožai. Tokiu principu kuriamas Žemaičių seniūno, Lietuvos lauko etmono Jono Karolio Chodkevičiaus paveikslas Laurencijaus Bojerio poemoje *Karolomachija* (1606). Baroko poemoms būdinga pakili retorika, manieringos metaforos: „te deivė Paladė priešus be kraujo, vien stiliumi muša“, beveik vulgarus natūralizmas: „per šnervių kiaurymę, ausis ir akis jo sruvena smegenys glitūs“ (*Dainos pasauliui, saulei ir sau*, p. 473–475).

Tuo metu, kai lietuviškoji raštija dar tik formuojasi, lotyniškuose proginiuose kūriniuose reiškiamos Lietuvos valstybingumo problemos, aktualizuojama istorinė atmintis, įprasminami svarbūs Lietuvos istorijos įvykiai.

Atsiranda ir naujų žanrų, kurie Renesanso epochoje buvo nepopuliarūs. Visų pirma tai elogija²⁵ (*elogium*). Kilusi iš epitafijos ir skirta „kokiame nors asmeniui ar dalykui pašlovinti“ (*Elogium est oratio continens laudem aliquem personae vel rei*), ilgainiui elogija įgavo panegirikos elementų, patoso, išaugo jos apimtis (kartais iki kelių šimtų eilučių). Išorinis elogijos požymis – tai nevienodo ilgio eilutės, tarsi suvertos ant vertikalios simetrijos ašies. Teoriniuose elogijos aptarimuose dažniausiai pabrėžiamas aštrus, glaustas jos stilius, tradicinės formulės: „sustok, praeivi“ (*siste viator*), „globokite, dievai“ (*favete Superi*), minties paradoksai: „mirtis ne užmerkia akis, o atveria“ (*Mors non claudit oculos, aperit*). Elogijos buvo rašomos ne vien realioms žmonėms ar įvykiams paminėti, bet ir išgalvotoms temoms iliustruoti, pavyzdžiui, tariamai vardo etimologijai pagrįsti (*Renata – a Deo nata, Casimirus – sum ac iris*).

Populiarus baroko epochoje buvo panegirikos žanras, kartais imituojantis epines poetas, kartais priartėjantis prie biografijos, vadinamųjų „gyvenimo aprašymų“ (*vitae*), pateikiantis konkrečių faktų, realių įvykių kroniką.

Eugenija Ulčinė, *Lietuvos Baroko literatūra*, Vilnius: Baltos lankos, 1997, p. 2–15.

²⁵ Elogija (lotyniškai *elogium* – trumpas posakis, įrašas antkapyje) – panegirikos atmaina, dažniausiai eiliuotas kūrinys, skirtas mirusiam žmogui pašlovinti. Tematiškai artimas trenui, epitafijai. Baroko epochoje elogijos buvo rašomos proza ir eilėmis, skiriamos taip pat ir gyviems žmonėms.